

Benien van Berkel, **Tobie Goedewaagen (1895-1980). Een onverbeterlijke nationaalsocialist** (Amsterdam: De Bezige Bij, 2013, 476 pp., ISBN 978 90 2347 639 9).

Met haar leesbare biografie over Tobie Goedewaagen, de Nederlandse secretaris-generaal van Volksvoorlichting en Kunsten tussen 1940-1943, opteert Benien van Berkel resoluut voor een uitdieping van het individuele leven eerder dan te gaan voor een 'subject als venster op zijn tijd'-aanpak. De biografie van deze 'onverbeterlijke nationaalsocialist' wordt gedomineerd door één vraag: hoe valt te verklaren dat iemand met de intellectuele capaciteiten en bagage van een dr. Tobie Goedewaagen zich zo overtuigd bekeerde tot het nationaalsocialisme? Die schijnbare tegenspraak is de 'Gordiaanse knoop' – dixit Van Berkel (382) – in het leven van Goedewaagen en in dit boek. Ruim genomen, sluit deze vraag aan bij heel wat literatuur over de jaren 1930-1940, de keuzes die ook bepaalde grote intellectuelen tijdens deze periode maakten en hoe zij worstelden met de interne contradicties.

De eerste helft van deze biografie leest als een kroniek van een aangekondigde nazificatie. Als lezer zoek je naar de sporen van de momenten waarop het 'misliep'. Van Berkel besteedt, zoals het hoort, veel aandacht aan de afkomst van Goedewaagen, en aan zijn adolescentie. Er was de dominante invloed van een gelijkgestemde intellectualistische moeder in contrast met de grote afstand tot een zakelijke vader (en tot de jongere broer die op die vader gemodelleerd was). De jonge adolescent flirtte met het socialisme, met de poëzie, met diverse studieopties, om uiteindelijk volop voor de filosofische discipline te gaan en daarin te excelleren. Dan is er het plotse huwelijk en de getroubleerde echtscheiding (1928), gevolgd door een nieuw huwelijk met een vrouw die hem tot zijn laatste dag zou blijven steunen. Vooral is er de steile opgang in een academische carrière, die gefnuikt wordt als hij in 1932 naast de benoeming in de leerstoel voor Wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit van Utrecht grijpt.

Goedewaagen maakte enkele jaren daarna (in de zomer van 1935) een fundamentele bocht, door de waardenvrije filosofie af te werpen. Via de Dietse gedachte, komt hij snel uit bij het Duitse nationaalsocialisme. Dit is zonder twijfel het sleutelmoment in dit boek. De genese van die keuze is duidelijk zichtbaar in het boek. Er is de intellectuele breuk met Kant en de evolutie naar Hegel, de grote invloed van de Groot-Nederlandse schrijver P.H. Ritter jr., de Nietschze-biografie die Goedewaagen in 1933 publiceert (wat Van Berkel op pagina 84 het 'beginpunt' noemt voor zijn

nationaalsocialistische opvatting) en zijn lectuur van enkele *usual suspects* zoals rassentheoretici Joseph Arthur De Gobineau en Madison Grant. Toch komt de politieke bekering mij eerder over als een breuk. Als Goedewaagen kiest voor het nationaalsocialisme, is hij een gevestigd en gewaardeerd academicus van veertig jaar met een gezin. Eensklaps echter, schijnbaar zonder moeite, heroriënteert hij zijn volledige filosofische werk. Vanaf 1938 schrijft hij stukjes in het fascistische weekblad *De Waag* die volledig breken met al zijn academische werk. Hoe komt het dat Goedewaagen zich geen enkele kritische bedenking lijkt te maken? En waar komt dat hardvochtige, radicale antisemitisme bij hem plots vandaan? Vóór 1940 zou men nog kunnen spreken over een tijdelijke bevlieging? Maar het tegendeel was waar: in het nationaalsocialisme vond Goedewaagen zijn definitieve levensbestemming.

Van Berkel zelf lijkt al vroeg in het boek, op pagina 67, de vraag te beantwoorden. . Zij lijkt het werkelijke breukpunt te leggen bij zijn traumatische scheiding van zijn eerste vrouw in 1928, een gebeurtenis die hem ertoe aanzette zijn emotionele afhankelijk van andere mensen bewust af te knotten en te vluchten in zijn werk: 'En het is zonder twijfel deze beslissing, meer dan latere teleurstellingen en mislukkingen, die bepalend is geweest voor het verloop van en de keuzes in zijn leven' (67). Een autobiografisch gedicht van Goedewaagen uit 1945 bevestigt misschien die these van Van Berkel, waarin hij schreef dat hij sinds die breuk van 1928 het 'stigma van de haat' meedroeg (278). Niettemin blijft die these verder onuitgewerkt en is ze niet helemaal overtuigend. Dat de teleurstelling door de misgelopen Utrecht-benoeming van 1932 het definitieve breukmoment was, lijkt mij aannemelijker.

Goedewaagen radicaliseert na 1940 naar de meest extreme vleugel van de NSB. Hij zou kortstondig pieken als secretaris-generaal om dan snel weer ten onder te gaan aan de interne nazi-machtspolitiek. Van Berkel benadrukt dat Goedewaagens kortstondige passage op cultuur wel degelijk een structurele invloed had. De door hem voorziene budgetten en het doorbreken van het taboe op overheidsinterventie in de cultuurorganisatie, creëerden na 1945 een positieve breuk. Door deze stelling – die voor historici eigenlijk weinig controversieel of verrassend is – kreeg het boek in de Nederlandse pers de meeste aandacht. De stelling vormt echter een secundair zijpad in het boek.

Het meest markante is dat Goedewaagen het nationaalsocialisme na 1945 nog 35 jaar lang zou verdedigen. Terwijl de Nederlandse samenleving razendsnel evolueerde leek Goedewaagen verstild in zijn privé-universum. Enige kritische zelfreflectie over bijvoorbeeld de Holocaust lijken totaal afwezig. Het gros van zijn naoorlogse filosofische werk stond in het teken van een (verdoken) apologie van het nationaalsocialisme. Goedewaagen blijft hierdoor een paria. Vooral dankzij goed uitgebouwde Duitse contacten, slaagt Goedewaagen in 1970 bijna in een academische rehabilitatie. Maar tegelijk treedt hij toe tot De Wende, een dicht aan de Nederlandse Volks-Unie gelieerde racistische groupuscule. De 'Gordiaanse knoop' is duidelijk niet ontward in het hoofd van deze op dat moment 80-jarige man.

De hoofdverklaring ligt mijns inziens in zijn persoonlijke psychologie. Wat duidelijk blijkt is een wereldvreemdheid en een narcistisch zelfvertrouwen gekoppeld aan een volkomen gebrek aan empathie. Hij bleef altijd een buitenstaander. Goedewaagen lijkt – zoals velen waarschijnlijk – vooral zijn hoogstpersoonlijke aspiraties en frustraties te projecteren op die ideologie. Zijn duurzame nationaalsocialistische overtuiging, lijkt mij te liggen in een systematische psychologische distantiëring van de realiteit. Zijn vlijmscherpe academisch geest wordt geneutraliseerd door een emotionele fascistische ‘betovering’. In zijn manifest over nieuwe pedagogiek (*Nationale Opvoeding*, februari 1940) bijvoorbeeld, kan deze top-intellectueel nooit concrete inhoud geven aan de ideologie: ‘Wat die nieuwe pedagogiek in concreto inhield, kon Goedewaagen niet aangeven. In zijn brochure kwam hij niet veel verder dan het vieren van Willem de Zwijgers geboorte- en sterftedag in plaats van moeder- en vaderdag’ (115). Goedewaagen gebruikt het nationaalsocialisme om een etiket te kleven op diepgewortelde puberale fantasiebeelden. En dat primaire, emotioneel beleefde fantasiebeeld bleek uiteindelijk sterker dan zijn kritische geest.

Tenminste, dat alles besluit ik zelf uit het boek, want Goedewaagen blijft toch ongrijpbaar. Zijn eigen interne twijfels, zijn problemen met de NSB, met het interne gekonkel tijdens de bezetting, en vooral zijn moeilijke momenten tijdens die lange 35 jaren na de bevrijding; veel hiervan blijft volledig buiten beeld. Dat laatste heeft met de bronnen te maken. Eén van de centrale bronnen van dit onderzoek, is meteen ook een erg problematische. Het onuitgegeven manuscript ‘Hoe ik nationaal-socialist werd en was’ schreef Goedewaagen in gevangenschap tussen 1949 en 1950, op verzoek van toenmalig directeur van het RIOD Loe de Jong. Onnodig te zeggen dat deze bron met de allergrootste omzichtigheid benaderd moet worden en uitermate beperkt is. Een ander deel van het bronnencorpus bestaat dan nog uit de academische geschriften van Goedewaagen, geschriften die geleidelijk ook steeds meer een apologetisch-verhullend doel gaan dienen. Hoewel Van Berkel zich hier uiteraard van bewust is, weet zij dit niet voldoende te compenseren door creatief gebruik van complementaire bronnen. Expliciete bronkritische reflectie had wat mij betreft ook veel sterker gemogen (zoals bijvoorbeeld op pagina 142). Sommige conclusies van Van Berkel lijken me ongefundeerd: ‘De wijsgerige gelatenheid [...] karakteriseerde ook deze periode van heroriëntatie. Hij verlaagde zich niet tot klagen en boosheid, maar probeerde positief in het leven te staan en zocht onvermoeid naar nieuwe wegen van bestaan’ (335). Dit soort passages doen toch de wenkbrauwen fronsen. Hier klinkt te sterk de stem van Goedewaagen zelf door.

Van Berkel biedt een volledige, trefzeker opgebouwde en leesbare kijk op een enigmatische man. Van Berkel had wat mij betreft duidelijker mogen zeggen wat dit verhaal van Goedewaagen volgens haar nu eigenlijk betekent voor ons begrip van de jaren 1930 en het nationaalsocialisme. Maar het blijft een sterk boek, dat na lezing toch blijft naspoken.

